

III

ДЕЈСТВА 25. ДИВИЗИЈЕ У ИСТОЧНОЈ СРБИЈИ (септембар — октобар 1944)

Једанаестог септембра дивизија се налазила у ширем рејону Клокочевца. Тренутна оперативно-стратегијска ситуација на војишту источне Србије била је следећа:

Непријатељске снаге

— 1. брдска дивизија и 1. и 2. пук дивизије „Бранденбург“ образовали су фронт Зајечар — десна обала Дунава — Доњи Ми-

лановац са задатком заустављања продора 57. армије 3. украјинског фронта Црвене армије из Бугарске и Румуније;

— у Бору су се налазили пук Руског заштитног корпуса, пук Српског добровољачког корпуса и 3. и 4. батаљон немачког 1. полицијског пука;

— у Ђердапу — немачки Ђердапски одред — формиран од морнара из састава раније Црноморске флоте;

— у Доњем Милановцу — један посадни и један батаљон за обезбеђење (ландесшицен) и два монитора;

— у Пожаревцу 2. батаљон немачког 18. полицијског пука и око 900 припадника Српске државне страже;

— у Костолцу један рударски батаљон; и

— у рејону Деспотовца четнички Млавски и Књажевачки корпус.

Све ове немачке и квислиншке снаге биле су стављене под команду борбене групе „фишер“ (Pzsher). Њихов задатак је био да са 1. брдском дивизијом и пуковима „Бранденбург“ организују фронт према истоку, северно од Зајечара, спрече прелаз трупа Црвене армије преко Дунава и онемогуће садејство 14. корпуса НОВЈ. Сем тога, настојале су да обезбеде експлоатацију Борског рудника, важног извора сировина за немачку индустрију.¹

Наше снаге:

На том простору се налазио 14. корпус НОВЈ и територијалне партизанске јединице и то:

- 25. дивизија у ширем рејону Клокочевца;
- 23. дивизија у ширем рејону Неготина;
- 45. дивизија у горњем току Црног Тимока и у рејону Књажевца; и
- 6 партизанских одреда на својим операцијским просторима.

Јединице НОВЈ и ПО у источној Србији су тада бројале око 20.000 бораца, док су непријатељске имале око 35.000 људи, од тога око 50% сачињавале су немачке снаге. Према томе, однос у живој сили био је близу 2:1 у корист непријатеља, док је у техничком погледу био далеко повољнији у његову корист.

Напад на Доњи Милановац и Пореч

У таквој ситуацији 25. дивизија је усмерена на ликвидацију непријатељевог гарнизона у Доњем Милановцу и његове посаде на ушћу Поречке реке. На специфичан начин је формулисан задатак дивизије у борбеној заповести штаба дивизије. Он гласи:

„Наша дивизија у току данашњег дана и ноћи извршиће ликвидацију непријатеља на сектору Доњи Милановац и чврсто посести планину Мироч и на тај начин остварити повољније могућности за даље дејство и уједно ухватити везу са трупима румунским, а преко њих и са Црвеном армијом“.²

¹ Ослободилачки рат, књ. 2, стр. 290.

² Зборник, том I, књ. 11, стр. 31.

Значи, дивизија је добила задатак да ликвидира непријатељска упоришта у насељеном месту, да успостави непосредни борбени контакт са савезничком Црвеном армијом и да се постави у најповољнији положај, ради непосредног садејства са јединицама Црвене армије.

Да би извршила ове задатке 16. бригада је извршила покрет правцем Клокочевац—Тополница — Караула—Руђина (к. 419) и 11. септембра до 18 часова избила на линију Кулмеа Бауца (к. 409) — Јермор (к. 333), са задатком да „мањи део снага упутити од Тополнице у правцу Мосне ради напада и обезбеђења овог правца, а један батаљон да упутити гребеном Мироча правцем Црни врх (к. 653) — Циганско гробље (к. 573) — Чока лора — Чока чоју (к. 491) — Расадник — Стрњак (к. 492), да постави заседу на линији к. 542 — Косиште (к. 497) и даље косом до Дунава", а комуникацију до Дунава да затвара ватром из противтенковских и аутоматских оруђа. По ликвидацији упоришта на ушћу Поречке реке 16. бригада је требало да се постави на простор Мосна, Корњет (к. 501), Чока чоју (к. 491), Расадник, село Мироч, Тилва (к. 520), Свињски рт (к. 438), Дунав, са задатком чврстог затварања северног дела Мироч планине, тј. свих праваца који изводе на овај простор од Јабуковца и Кључа, као правац поред Дунава. Зато је ојачана минобацачима 110 мм из 18. бригаде.

Деветнаеста бригада је добила задатак да са два батаљона напада непријатељев гарнизон у Доњем Милановцу из рејона Патула авраму (триг. 433), а једним да садејствује 16. бригади у нападу на Пореч. По ликвидацији посаде Доњег Милановца требало је да групише снаге на следећи начин: два батаљона у рејону Доњег Милановца, остала два на простору Тилваку фрасињи (к. 531) — село Рудна глава — Кулмеа туркули — Чока јанкули (к. 445) — На Череш (к. 339) — к. 269 — село Милошева Кула — Лазарева коса — Корњет, са задатком да затворе правце од Мајданпека, села Горњана, Малог крша и Дели-

-Јована, и да осигурају аеродром код Кулмеа турку-лија (к. 375), где ће савезнички авиони бацати материјал.

Задатак 18. бригаде је био да затвара правац села Штубик — Плавно — Клокочевац и то: један батаљон на линији Коље брдо (к. 507) — Краки — Медвеђа чука (к. 673), један на Црном врху (к. 655), а један да се задржи у резерви у рејону Клокочевца.

Штаб дивизије је упозорио своје јединице да у нападу треба бити брз и енергичан и тежити да се положаји освоје једним јуришом, „јер ће нас то најмање коштати и жртава и могућности интервенције, као и исцрпљивања јединица“, и да у нападу треба бити упоран, па у случају неуспеха првог налета продужити напад и у току дана.³

Ноћу уочи 12. септембра заузето је ушће Поречке реке, али напад на Доњи Милановац није успео. Међутим, чак ни 13. септембра у 10 часова и 5 минута штаб дивизије није знао праве резултате напада, што се може видети из наређења које је тада упутио штабовима бригада. У њему се, поред осталог, каже и ово:

„Наша XVI и два батаљона XIX бригаде вршили су напад на Д. Милановац, но о резултатима још не знамо. С обзиром на важност Д. Милановца у овој ситуацији неопходно је потребно да се исти што пре ликвидира, те према томе продужити напад и по дану и по ноћи до његове коначне ликвидације“.⁴

Ако бисмо анализирали искуства из извођења тога нападног боја могли бисмо их свести на следеће:

1. Извођење и процена непријатеља били су врло слаби. Уместо 600—700 белогардејаца, како је процењивао штаб дивизије, у Доњем Милановцу и на ушћу Поречке реке налазила се посебна немачко-белогардејска тактичка група јачине око 2.000 људи, са

³ Зборник, том I, књ. 12, стр. 32.

⁴ Зборник, том I, књ. 12, стр. 84.

два монитора.⁵ Они су били солидно фортификацијски утврђени и спремни на одсудну одбрану рејона Доњег Милановца и ушћа Поречке реке, с обзиром на њихов велики значај у оквиру општег груписања и маневра немачких снага у источној Србији и Румунији. Према томе, била је неопходна детаљнија припрема за напад, а не на брзу руку.

2. Требало је обезбедити одговарајући повољан однос снага. Практично, у нападу на Доњи Милановац и ушће Поречке реке учествовало је око пет батаљона или 1.000 људи. Значи, однос у живој сили био је 2:1 у корист непријатеља, а у артиљеријско-минобацачкој ватри, такође, вишеструко у корист непријатеља, и то таквог који је имао фортификацијски развијен систем бункера и користио се зградама у насељеним местима. Осим тога, у нападу се морао применити фронтални удар, јер су се оба упоришта „наслањала“ непосредно на Дунав, тако да нису постојале могућности за примену обухватног или обилазног маневра. Природно, у таквој ситуацији се није могао очекивати успех напада.

3. Да ствар буде још тежа, треба рећи да при неповољном односу снага и нужности примене фронталног напада, није обезбеђено ни изненађење у нападу. Дивизија је извршила марш из рејона Клокочевца ка Доњем Милановцу и Поречу (16. и 19. бригада) у току дана 11. септембра и тек у 18 часова избила на полазни положај за напад који је био удаљен 4—5 км. Међутим, требало је у току ноћи уочи 11. септембра избити на линију село Мироч — село Мосна — Патулу авраму и у току дана завршити детаљно извиђање и организовати садејство од бригаде до чете.

Једном речју, у овом случају су грубо нарушени неки кључни принципи, од којих зависи успех напада (обезбеђење надмоћности, бар у живој сили и лакој наоружању, примена обухватног или обилазног ма-

⁵ Архив ВИИ, микрофилм НАВ-У-177 филм 780, снимак 5506951-83: Борбе Армијске групе „Србија“ од августа до октобра 1944.

**Прелазак дивизија
у одбрану**

После неуспелог напада на Доњи Милановац, повлачења 109. стрељачког пука совјетске дивизије на леву обалу Дунава, затим отпочињања продора једне немачке моторизоване колоне правцем село Штубик — село Клокочевац — Доњи Милановац, у Ђердапској окуци Дунава, може се рећи, „отворила“ се нова оперативно-тактичка ситуација. У вези с новонасталом ситуацијом 25. дивизија је добила задатак да затвори правце од Доњег Милановца и Штубика и правац село Кривељ — село Црнајка, ослањајући се на Мајданпечке планине.⁷

За постизање овог задатка, снаге су овако груписане:

— 16. бригада је једним батаљоном затварала правац Доњи Милановац — Мајданпек, једним Доњи Милановац — Пореч, један је померен из рејона Мосне у рејон Тополнице (к. 271), а један у рејон села Мироча, да затвара гребен планине Мироч. Истовремено њен је задатак био да упуту везу у Румунију и преко телефона тражи да се Мирко Нововић са осталим друговима најхитније врати из Црвене армије;⁸

— 18. бригада бранила је правац Штубик — Плавна — Клокочевац, с тим да главни одбрамбени положај са предњим крајем буде на линији Медвеђа чука (к. 673) — Коље брдо (к. 507). Једну чету требало је држати на Црном врху (к. 655), а предњи одред имати пред Плавном на к. 367; и

— 19. бригада је са два батаљона организовала одбрану на линији На Череш (к. 399) — Чока маила (к. 394), један батаљон држала је на к. 371 (западно од Клокочевца) са задатком да затвара правац Плавна — Клокочевац, а један је требало да упуту у Мајданпек да затвара правац Мајданпек — Кучево. Исто тако требало је добро порушити комуникацију Кучево — Мајданпек.⁹

⁷ Зборник, том I, књ. 12, стр. 119.

⁸ Мирко Нововић, руководилац политодола 25. дивизије.

• Зборник, том I, књ. 12, стр. 120.

Карактеристичан је борбени поредак дивизије у одбрамбеној зони Доњи Милановац, Мајданпек, село Црнајка, Плавно, Мироч. Дакле, радило се о кружној одбрамбеној зони ширине око 70 км, а дубине 30 км. Све снаге су се налазиле у једном борбеном ешелону, а само један батаљон у дивизијској резерви (таквим се може сматрати батаљон 18. бригаде у рејону Клокочевца — примедба М. П.). Такође, радило се о одбрани у захвату комуникација Штубик — Клокочевац, Доњи Милановац — Клокочевац, затим грена Доњи Милановац — Капетанова ливада (триг. 734) — Мајданпек, правца село Мироч — Црни врх (к. 653) — село Плавна, Великих и Малих врата и клисуре Црнајке. Одбрана је била тако постројена да је у њеној основи лежала могућност активних дејстава. Имала је вишеструки циљ: да спречава продор немачких снага комуникацијом Штубик—Клокочевац —• Мајданпек — Кучево — Пожаревац, да онемогући испаде немачких снага из Доњег Милановца према Мајданпеку и Клокочевцу, затим продор правцем Брза Паланка—Мироч, притицање немачких јединица с правца Пожареваца и да омогући уништење остатака четничких банди у тој одбрамбеној зони.

Као што се види, сви кључни проблеми одбране имали су специфичан карактер: и циљ, и зону и борбени поредак у одбрани.

Али, убрзо је дивизија, ради офанзивнијих борбених дејстава, „постројила“ свој борбени поредак на следећи начин:

— 19. бригада је примила као основни задатак да протера четничке снаге с терена Мајданпечких планина према Кучеву. Истовремено, требало је да развије обавештајну службу и прикупи податке са простора Кучево, Велико Градиште према Хомољским планинама и упути један свој батаљон на положај код Доњег Милановца, уколико то већ није учинила, ради затварања правца Доњи Милановац—Мајданпек;

— 16. бригада (без 1. батаљона) требало је да, ослоном на главни гробен планине Мироч, напада непријатеља на комуникацији Брза Паланка — село

Уровица — село Јабуковац — Село Штубик. У случају јачег напада непријатеља требало је да се пребаци преко комуникације Плавна—Клокочевац—Доњи Милановац у Мајданпечке планине и ту ухвати везу штабом дивизије;

—• 18. бригада да два батаљона постави на комуникацију Плавна—Клокочевац и са најподеснијих места сачекају непријатељеву колону и уништи је, а у случају потребе, да се под борбом повлаче према линији Медвеђа чука—Добромир и спусте на комуникацију Милошева Кула—Клокочевац, те на линији Палковци (к. 57) — Кулмеа флора, затворе правац од Клокочевца; трећи батаљон код Црнајке и даље да остане на том положају, а уколико се непријатељ пробије за Клокочевац да поседне положај Милошева Кула—Лазарева коса (к. 408), затварајући правац од Клокочевца према Рудној Глави;¹⁰

— 3. батаљон 16. бригаде, у улози дивизијске резерве добио је задатак да поседне рејон Клокочевац—Кулмеа куратур (к. 371).

Борбе против немачке моторизоване колоне на правцу Штубик—Клокочевац—Доњи Милановац

Осамнаестог септембра у 20 часова штаб дивизије је у својој заповести констатовао:

„Данас по подне у 16 часова 18. о. м. једна непријатељска моторизована кохона стигла је од Штубика и зауставила се код моста источно од Плавна на 2

км.¹¹ Јачина непријатељске колоне нам није позната, али вероватно је јака око 100 возила. Непријатељ има намеру, вероватно, да се пробије комуникацијом преко с. Клокочевца и споји са гарнизonom у Д. Милановцу. Снаге XVIII српске бригаде данас су водиле мању борбу са непријатељем и својом ватром као и порушеним мостом приморале непријатеља да заноћи

¹⁰ Зборник, том I, књ. 12, стр. 194.

¹¹ Радило се о 1200 војника са 70 камиона из 4. СС полицијске дивизије или из 18. полицијског пука.

у с. Главичорке. Вероватно ће непријатељ сутра ујутро да продужи са нападом".¹²

Командант, политички комесар и заменик команданта 18. НОУ бригаде у селу Макце (Мирко Зеџ, Милош Станимировић и Милосав Томић Павле).

Ова колона је још 15. септембра отпочела продор, из рејона Неготина и до 22. септембра избила у Доњи Милановац. Темпо њеног продора је износио око 7 км дневно. Иначе ток борбених дејстава изгледао је овако: Немци су продирали јачим пешадијским снагама у захвату друма Плавно—Клокочевац—Доњи Милановац, тукући наше положаје артиљеријском ватром из малих топова са борних кола и тенкова.

Ноћу 21/22. септембра један батаљон 18. бригаде, у садејству са 109. пуком совјетске 113. дивизије 75. корпуса, извршио је противнапад, наносећи непријатељу знатне губитке. Осамнаеста српска бригада имала је за ова четири дана борби 3 мртва и 4 рањена борца. Шеснаеста бригада је нападала, ослоном на гребен Мироча, заштитничке делове немачке моторизоване колоне на правцу Клокочевац—Доњи Милановац, а 19. бригада је упала у Кучево и затим се по-

¹² Зборник, том I, књ. 12, стр. 193.

ставила једним батаљоном у Мајданпеку, а са три у рејону Кучева, продужавајући акцију против четника.¹³

За ово време штаб дивизије је очекивао пријем совјетског ваздушног транспорта. То се види из извештаја штабу 14. корпуса НОВЈ, у коме се, поред осталог, каже:

„Јавите нам шта је са руским транспортима и када их можемо примити. Јавите нам на време да би могли да припремимо пријем истих, јер ми се сада налазимо у Рудној Глави, а транспорт намеравамо да примимо у Дебелом Југу”.¹⁴

Треба напоменути да су Немци у току продора ка Доњем Милановцу у Тополници и Караули запалили приличан број кућа, а многе опљачкали.

Ето, тако је организована и изведена одбрана дивизије у периоду 15—22. септембра. Ако бисмо сумирали нека основна искуства и оцене из плана те одбране, мислим да се може констатовати следеће:

Прво, борбени поредак (и задаци елемената борбеног поретка дивизије у одбрани) био је веома целисходан. Прегруписавање снага дивизије, 18. септембра, било је природно и у складу са новонасталом ситуацијом због продирања немачке моторизоване колоне правцем Неготин—Клокочевац — Доњи Милановац. И у једном и у другом случају борбени поредак у одбрани био је првенствено активно оријентисан.

Друго, ток борбених дејстава могао би се само делимично оценити успешним. Наиме, успешан је напад и разбијање четника у рејону Кучева, док главни задатак — разбијање немачке моторизоване колоне на правцу Плавна—Клокочевац—Доњи Милановац, није у основи успешно извршен. Однос снага у живој сили и лаког пешадијском наоружању био је повољан (око 2 : 1), рачунајући ту 18. и 16. бригаду. Ове снаге су биле у повољном тактичком положају у односу на непријатеља: 16. бригада (без једног бата-

¹³ Зборник, том I, књ., 12, стр. 295.

¹⁴ Исто.

љона) на гребену Мироча била је у повољној позицији за извођење заседа, препада и напада у десни бок непријатељске колоне, а у рејону Клокочевца налазио се један батаљон у дивизијској резерви. Према томе, пропуштена је реална шанса да се непријатељској колони задају озбиљни ударци.

Дејства дивизије између 22. септембра и 15. октобра

После продора немачке моторизоване колоне у Доњи Милановац и њеног пребацивања преко Дунава у Вршац, дошло је до новог прегруписавања снага дивизије: 16. бригада је једним батаљоном и даље затварала правац Доњи Милановац—Мајданпек, један се налазио на гребену Мироча, а два у рејону брда Истребиње као дивизијска резерва; 18. бригада је са два батаљона затварала правац Штубик — Плавна — —Клокочевац, а са остала два правца село Горчане — село Рудна Глава; 19. бригада је и даље задржана у ширем рејону Кучева.

До 30. септембра у зони одбране дивизије није било неких значајнијих догађаја. Тога дана је пред њу постављен задатак да са две бригаде разбије четничке делове у околини Петровца, затвори правац Велико Градиште—Кучево и поруши комуникацију на том правцу, а једном бригадом да затвори правац Доњи Милановац—Мајданпек—Клокочевац — Рудна Глава—Мајданпек.¹⁵

Радило се о 16. бригади (без једног батаљона) и 19. бригади које је требало ангажовати за уништење снага четничког Млавског корпуса у рејону Петровца. Истовремено, 18. бригада (без батаљона у Мајданпеку и оног који је затварао правац Доњи Милановац—Мајданпек) имала је задатак да брани правац Клокочевац—Мајданпек, с тим да једну чету остави на сектору Плавна—Штубик ради хватања везе са јединицама Црвене армије и извиђања. Штаб дивизије се померао из Рудне Главе у Мајданпек, дивизијска

¹⁰ Зборник, том I, књ. 14, стр. 517—518.

болница је размештена у Дебелом Лугу, а интендантура дивизије у Мајданпеку.

Првог октобра штаб 14. корпуса НОВЈ је прекорио штаб 25. дивизије због „слабог држања везе са Црвеном армијом”,¹⁶ а затим је уследио захтев да се 18. бригада упути на положај код Плавне да садејствује јединицама Црвене армије на правцу Плавна—Штубик.

Каква је тога дана била оперативна ситуација на фронту совјетске 57. армије која је већ била форсирала Дунав?

„Крајем дана (реч је о 30. септембру — примедба М. П.), јединице 68. стрељачког корпуса, а у садејству са 75. стрељачким корпусом, Дунавском речном флотилом и 1. батаљоном 9. бригаде 23. дивизије НОВЈ, заузеле су Неготин. Корпуси су спојили своја крила, што је омогућило да даље развијају заједнички напад. Истовремено са борбама за Неготин, јединице левокрилне 223. стрељачке дивизије 68. стрељачког корпуса форсирале су Тимок и започеле борбу за село Рготину, чијим се овлађавањем отварао пут у долину Мораве”.¹⁷

Тако су 1. октобра јединице совјетског 75. и 68. стрељачког корпуса избиле на линију село Тополница — село Јабуковац — западно од Неготина — село Рготина и прегруписавале се ради настављања напада. Из наређења штаба 14. корпуса НОВЈ које је тога дана упутио штабу 23. дивизије може се закључити да је, у суштини, имао реалан преглед оперативне ситуације на фронту јединица Црвене армије. Јер, у том наређењу стоји:

„Јединице Црвене армије налазе се на линији Црни врх—Циганско гробље—Мироч. Један батаљон пука Црвене армије налази се на линији Косиште — Градац — к. 55 и контролише комуникације на ушћу Поречке реке. Штаб XXV дивизије известио је да

¹⁶ Зборник, том I, књ. 13, стр. 31.

¹⁷ Београдска операција, Војноисторијски институт, Београд, 1964, стр. 155. (Убудуће: Београдска операција).

изгледа да су јединице Црвене армије ушле у Неготин".¹⁸

У таквој ситуацији штаб корпуса је задржао главнину 23. и 25. дивизије према рејону Петровца, док је по једну бригаду из обе дивизије оријентисао на непосредно садејство с јединицама Црвене армије које су 2. октобра продужиле напад: 75. корпус да овлада линијом Доњи Милановац — село Милошева Кула — село Црнајка, а 63. корпус да овлада Штубиком и селом Трњане и на тај начин изолује непријатељеву групацију која је дејствовала источно од планине Велики крш. Поред тога, 68. корпус је добио задатак да са нашим снагама овлада Бором. Задатак 64. стрељачког корпуса, ојачаног с осам артиљеријских пукова, био је да разбије непријатељеву групацију у рејону Зајечара и освоји села Звездан, Лубницу и Грљан, западно и југозападно од Зајечара.¹⁹

Почетком настављања напада 75. и 68. корпуса 2. октобра, 16. српска бригада је упутила један батаљон на положај код Доњег Милановца, где је смењено батаљон 18. бригаде, један је и даље задржала у Мајданпеку, а остала два су добила задатак да се у току ноћи пребаце из Мајданпека у Кучево где је требало „развити јаку обавештајну службу у правцу Брњице, Голупца, В. Градишта и према ситуацији вршити упаде на ту просторију са задатком ликвидације непријатељских упоришта и разбијања четничких банди".²⁰ Деветнаеста бригада задржала је један батаљон на простору Волује, Волујски Крст са задатком да разбије четничке групе на тој територији, а са три батаљона требало је да изврши напад на Петровац. Штаб дивизије је и даље остао у Мајданпеку.

У току 2. октобра, према операцијском дневнику Главног штаб Србије, јединице 25. дивизије су у борбама на путу Штубик—Салаш и путу Плавна—Клочевац, затим на превоју Попадији и код Петровца

¹⁸ Зборник, том I, књ. 13, стр. 29.

¹⁹ Београдска операција, стр. 155.

²⁰ Зборник, том I, књ. 13, стр. 436.

нанеле непријатељу следеће губитке: 1 мртав и 16 заробљених; 1 тенк уништиле, а 1 тенк и 1 борна кола оштетиле. Ослобођена су из заробљеништва 4 совјетска војника. На страни 25. дивизије су рањена 2 борца. После кратког пушкарања ослобођен је Петровац.²¹

Истовремено су јединице 23. дивизије ушле у Бор који је непријатељ напустио, водиле борбу против немачке моторизоване колоне (80 Немаца, 8 оклопних кола и 3 камиона) и чете четника и садејствовале 25. дивизији у разбијању четника у рејону Петровца, а јединице 45. дивизије су у заседи између Краљевог Села и Књажевца сачекале једну непријатељску колону и нанеле јој осетне губитке.

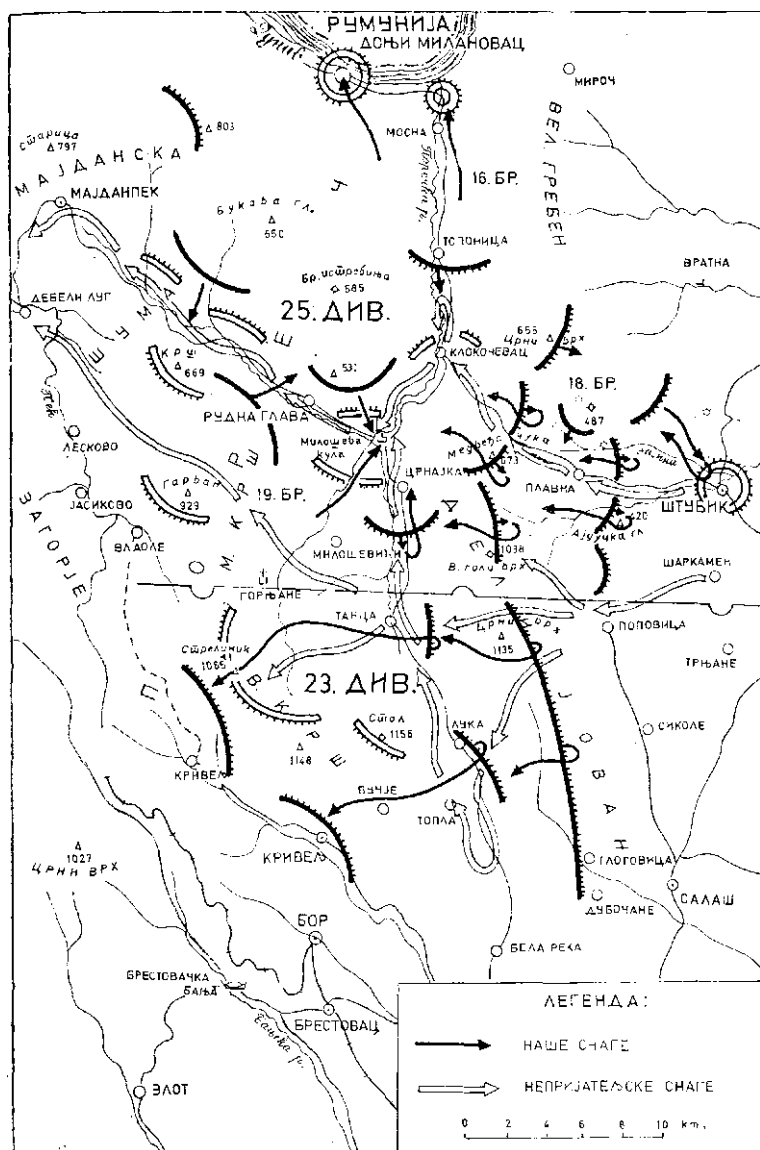
Трећи октобар је протицао нешто мирније. Главнина 25. дивизије (16. и 19. бригада) прочешљавала је терен од остатака четничких банди у рејону Кучева и Петровца, а 18. бригада је целог дана нападала непријатеља на превоју Попадија и том приликом запленила 6 теретних и 2 путничка аутомобила. Јединице ове бригаде су у заседама на путу Салаш—•—Неготин и Неготин—Штубик уништиле 3 немачка камиона и заробиле 6 Немаца, уз сопствене губитке: 1 мртав и 3 рањена. У току ноћи бригада је продужила напад на непријатеља, наносећи му губитке.²²

Тога дана 23. дивизија се померала са запада на простор село Глоговица, село Луке, село Танда ради напада на непријатеља на Дели-Јовану, док је један батаљон 45. дивизије извео успешну заседу на комуникацији Књажевац—Краљево Село.

Сутрадан, 5. октобра, 18. бригада 25. дивизије је продужила борбу против Немаца на сектору Медвеђа чука—Попадија—Ајдучка глава. Око 18 часова Немци су после оштре борбе успели да овладају јаким положајем Медвеђа чука—Припор. Једна њихова јака пешачка колона кретала се преко превоја између Малог голог врха и Великог голог врха у

²¹ Зборник, том I, књ. 13, стр. 436.

²² Зборник, том I, књ. 13, стр. 438.

Ворбе на правцу Штубик—Клокочевац—Мајданпек (1.—10. октобар 1944. год.)

правцу села Танде. У таквој ситуацији 18. бригада се повукла на Врбу и Церен, одакле је предузела противнапад на непријатеља који се налазио на Медвеђој чуки и Припору. Губици непријатеља су били: 16 мртвих, већи број рањених и 7 заробљених, а губици 18. бригаде: 1 рањен.

И следећег дана непријатељ је поновио напад. Употребивши много јаче снаге успео је да одбаци јединице 25. дивизије са положаја Врђеж—Милошева Кула—Медвеђа чука—Припор. Оне су се под притиском непријатеља морале повући на леву обалу Црњајске реке и десну обалу Сеоске реке. Том приликом губици непријатеља су били: 7 мртвих и 1 рањен, а 25. дивизије: 1 мртав и 3 рањена.

Шести октобар је на читавом фронту 14. корпуса протекао доста бурно. Двадесет пета дивизија је одбила непријатеља који је покушао да се пробије у Горњане, а у току ноћи 6/7. октобра 18. бригада је нападала Милошеву Кулу и Рудну Главу, у садејству са деловима совјетске 113. стрељачке дивизије. Деловима немачке групе „Бранденбург“ су нанети губици од 40 мртвих и 42 рањена, а заплењен је 1 пушкотрицалез. Губици 25. дивизије су били: 5 мртвих и 11 рањених. Непријатељ је успео да се пробије из Рудне Главе у правцу Мајданпека, водећи уз пут борбе против делова 25. дивизије и совјетске 223. стрељачке дивизије који су настојали да му онемогуће пробој на запад.

Истог дана је 23. дивизија, ослоном на Велики крш, одбацила око 2.000 војника немачке 1. брдске дивизије према селу Луки, који су надирали од Дели-Јована ка Рготини, а 45. дивизија је спречила продор једне немачке колоне из Зајечара ка Бољевцу, и друге од Бољевца ка Сокобањи.

Седмог и 8. октобра, на читавом фронту 14. корпуса борбе су се наставиле несмањеном жестином. Деветог октобра су достигле кулминацију, нарочито на простору Дели-Јована. Зато је Главни штаб Србије, у операцијском дневнику регистровао:

„Јединице XXIII и XXV дивизије продужавају борбу на положајима: Луке — Танда — Бубањ — Гавран — Рудна Глава. Непријатељ хоће по сваку цену да се пробије преко Врата према Мајданпеку и за Влаоле. После огорчених борби и услед бројне и техничке надмоћности, непријатељ је успео да се пробије. У овим борбама (8. и 9. о. м.) непријатељ је имао следеће губитке: 400 мртвих и 500 рањених. Наши губици: 86 мртвих и 160 рањених”.²³

Истовремено су јединице 45. дивизије на путу Књажевац — Ниш убиле 5 Немаца и заплениле 1 пушкомитраљез, а на путу Ниш — Алексинац, у селу Катуну, нападе су једну непријатељеву јединицу и у десеточасовној борби убиле 20 Немаца, а 18 заробиле. Ноћу 9/10. октобра, са јединицама 1. утврђеног рејона Црвене армије, нападе су Књажевац. После вишечасовне борбе град је ослобођен. У борбама за Бољевац оне су, са јединицама 19. и 52. стрелачке дивизије Црвене армије, заробиле 300 Немаца. Губици јединица 45. дивизије су били: 3 мртва, 7 рањених и 5 несталих бораца.

Десетог октобра, док се 23. дивизија кретала с простора село Луке, село Кривељ, Бор, правцем Жагубица — Петровац — Смедеревска Паланка, ради учешћа у операцији за ослобођење Београда, јединице 16. бригаде 25. дивизије, са деловима 75. стрелачког корпуса Црвене армије, нападале су непријатеља на Буковој глави. За то време њена 18. бригада посела је положај Врата — село Влаоле — село Лесковац, али непријатељ је успео да се извуче ка Кучеву. Деветнаеста бригада, са деловима Црвене армије, водила је борбе на положају Велики Стрњак. У тим борбама непријатељ је имао 5 мртвих и 7 рањених, а губици јединица 25. дивизије су били 4 мртва и 18 рањених.²⁴

Тринаестог октобра штаб немачког корпуса „Милер” престао је, у ствари, да постоји. Његове јединице, растурене, разбијене и испресецане, налазиле су

²³ Зборник, том I, књ. 13, бр. док. 182.

²⁴ Зборник, том I, књ. 13, стр. 450.

се у захвату Велике Мораве од Ниша до Смедерева. Дан раније немачка 1. брдска дивизија је покушала продором из рејона Пожаревца да пресече комуникацију Жагубица — Велика Плана и омете снабдевање трупа Црвене армије које су се већ, са 1. армијском групом НОВЈ, приближавале Београду. У таквој ситуацији немачка 1. брдска дивизија је била принуђена да се врати на север, да би је у рејону села Раброва прихватила немачка борбена група „Витман“.

Двадесет пета дивизија је из ширег рејона Мајданпека упућена ка Пожаревцу, да са деловима совјетског 75. стрељачког корпуса, учествује у ослобађању тог града. Међутим, маршујући по великој киши и блату, стигла је у рејон Пожаревца тек 15. октобра, кад су град већ ослободиле совјетске јединице и Пожаревачки партизански одред.

Ослобађањем Пожаревца и избијањем јединица 14. корпуса НОВЈ и совјетске 57. армије у доњи ток Јужне Мораве и у долину Велике Мораве, завршене су изванредно оштре седамнаестодневне борбе за ослобођење источне Србије. Борбени морал припадника 14. корпуса био је на високом нивоу, упркос свим тешкоћама и слабом материјалном обезбеђењу борбених дејстава (рецимо: 14. српска бригада 23. дивизије уопште није имала шињела, а око 50% бораца је било босо). Било је доста обољења од прехладе и запаљења плућа. Ретко се кувала храна.

Истовремено је борбени морал немачких јединица био морал очајника. Немци су вршили злочине. Палили су села и убијали недужно становништво. Дакле, радило се о таквом моралу коме је „Ахилова пета“ била у томе што је извирао, првенствено, из страха за почињене ратне злочине.

Остаци четничких банди подмукло су у заседа да дочекивали курире и мање групе бораца 14. корпуса и совјетских јединица. При томе су се служили свакојаким маневрима. Тако су, на пример, дошли у штаб једне совјетске јединице, представљајући се као партизани, тражећи представнике тога штаба да их поведу у партизански штаб „ради координације

дејства". С њима су кренула два мајора, два капетана и два поручника које су четници, затим, на превару предали Немцима.

Из реконструисаног процеса борбених дејстава 25. дивизије у „Ћердапској окуци Дунава", могли би се извести ови закључци:

Прво, дивизија је у силовитом налету, из покрета, разбила 9. септембра главнину снага четничког Књажевачког корпуса, заробила 39 четника и запленила део ратног материјала, укључујући и архиву ове четничке јединице.

Друго, 10. септембра дивизија је главнином снага 16. и 19. српске бригаде из покрета нападала непријатељево упориште у Доњем Милановцу и на ушћу Поречке реке, затим разбила четничке групе у захвату друма Клокочевац — Доњи Милановац и привремено ликвидирала упориште на ушћу Поречке реке.

Треће, после неуспелих, трипут поновљених напада на непријатељев гарнизон у Доњем Милановцу, дивизија је, као што смо већ истакли, прешла у одбрану, постројивши одбрамбени борбени поредак тако да је сав био „офанзивно настројен".

Четврто, у периоду од 18. до 21. септембра немачка моторизована колона, јачине око 1.200 људи, пробијала се правцем село Плавна — Клокочевац — Доњи Милановац — Вршац. Двадесет пета дивизија (главнина снага: 18. бригада у захвату комуникације село Плавно — село Клокочевац и 16. бригада на гребену Мироча) била је, заиста у повољној ситуацији (имала је „идеално" постројен борбени поредак, надмоћност у живој сили, бар 2:1 и лаког пешадијском наоружању и веома повољне планинско-брдске земљишне услове да нанесе непријатељу поражавајући ударац. Нарочито је 16. бригада имала добре услове за наношење бочних удара. Међутим, првенствено штабови 18. и 16. бригаде и штаб дивизије нису показали довољну умешност да те услове искористе и непријатељ је „јефтино" прошао.

Пето, 27. септембра је 113. стрељачка дивизија Црвене армије, по преласку Дунава код Брзе Паланке, избила на линију Доњи Милановац — Клокочевац — Јабуковац. У таквој ситуацији један батаљон 16. српске бригаде садејствовао је црвеноармејцима у нападу на Доњи Милановац, а 18. српска бригада, у садејству делова Црвене армије, нападала је правцем Плавна — Штубик. Значи, 25. дивизија је прва дивизија НОВЈ која је остварила непосредно борбено садејство са Црвеном армијом.

Шесто, услед слабости у координацији садејства између штаба совјетске 57. армије и штаба 14. корпуса НОВЈ, уследила је концем септембра погрешна оперативна одлука штаба 14. корпуса, према којој су главнина 23. и 25. дивизије оријентисане на разбијање четничког Млавског корпуса у рејону Кучева, Петровца и Деспотовца, док је само 18. бригада 25. дивизије остала на правцу Плавна — Клокочевац, и 7. бригада 23. дивизије у ширем рејону Бора. Међутим, већ 1. октобра су јединице совјетског 75. и 68. стрељачког корпуса оствариле релативно дубок мостобран на линији село Мироч — село Јабуковац — село Штубик — село Пановица. И тада је отпочело поновно прегруписивање снага 14. корпуса НОВЈ ка истоку. У даљем, као што се видело из реконструкције тог борбеног дејства, 14. корпус је, садејствујући совјетској 57. армији, нанео Немцима озбиљне губитке и докрајчио разбијање трију четничких корпуса. Али, да није било ове погрешне оперативне одлуке и да је било више смишљености у активним дејствима у форми обухватних и бочних напада, резултати би били још већи.

Седмо, могло би се рећи да је 14. корпус НОВЈ у периоду 5. септембар — 15. октобар 1944. извео на територији источне Србије неколико операција у позадини непријатеља и у захвату фронта: у позадини непријатеља операције за ослобођење Зајечара, Књажевца и покушај ослобађања Доњег Милановца, затим операције за ослобађање Кучева, Петровца и Деспотовца и операцију непосредног садејства снага-

ма совјетске 57. армије у нападу на немачку оперативну групацију у источној Србији, а у захвату фронта: нападну операцију ради окружења, уништења и гоњења немачке групације.

Морално-политичко
сташе и партијско-
политички рад у
дивизији октобра
1944. године

На том четворомесечном борбеном путу (од Јабланице до Пожаревца) 25. дивизија је нарастала на 2.782 борца и, истовремено, битније повећала ватрену моћ. Приликом формирања (23. јуна 1944) имала је око 150 чланова КПЈ, а 15. октобра организационо стање партијске и скојевске организације у дивизији било је следеће: 16. српска бригада је имала 22 ћелије, 131 члана КПЈ, 18 кандидата за члана КПЈ, 144 члана СКОЈ-а и 199 бораца; 18. српска бригада — 2 ћелије, 95 чланова КПЈ, 7 кандидата за члана КПЈ, 87 чланова СКОЈ-а и 685 бораца; 19. српска бригада — 20 ћелија, 138 чланова КПЈ, 24 кандидата за члана КПЈ, 182 члана СКОЈ-а и 860 бораца; штаб дивизије и приштапске јединице — 4 ћелије, 24 члана КПЈ, 2 кандидата за члана КПЈ, 13 чланова СКОЈ-а и 172 борца. Укупно у дивизији је било 66 партијских ћелија, 388 чланова КПЈ, 51 кандидат за члана КПЈ, 426 чланова СКОЈ-а и 1916 обичних бораца.

Партијска и скојевска организација у дивизији су биле младе. Значајну помоћ развоју партијске организације пружали су, својим богатим искуством и знањем, кадрови из пролетерских јединица и политодел дивизије (директни партијски орган ЦК КПЈ).

Социјални састав партијске организације изгледао је овако: 60% сељака, око 35% радника и 5% интелектуалаца. Борачки састав дивизије чинио је 80% сељака. При дивизијском комитету КПЈ одржавао се нижи партијски курс који је похађало 25 другова. У периоду између 15. септембра и 15. октобра 1944. политодел дивизије је обишао готово све партијске јединице (ћелије), све батаљонске бирое и велики број скојевских актива и руководства. Том приликом су запазили низ недостатака и то:

— случајеве донекле привилегованог и хијерархијског односа батаљонских штапских партијских ћелија у односу на ћелије у четама;

— појаву прегломазних дневних редова (негде 10 — 15 тачака);

Еорци 18. НОУ бригаде са командантом и замеником политичког комесара бригаде Витомиром Лазаревић Рудошол.

— случајеве формализма у третирању актуелне војно-политичке ситуације, што се суштински изражавало у препричавању дневних вести;

— случајеве неформирања партијских ћелија у неким јединицама, иако су за то постојали услови;

— минимум од 3 члана Партије у неким јединицама (превијалиште 16. бригаде и јединице око штаба дивизије);

— случајеве одсуства иницијативе у погледу организовања састанака партијских ћелија, јер су одржавани састанци партијских јединица само кад им

то затражи помоћник политичког комесара батаљона, а састанци батаљонских бироа, када им затражи помоћник политичког комесара бригаде. То је практично значило да се партијски састанци нису одржавали по месец и више дана (према извештају политодола дивизије).

Ипак, рад партијске и скојевске организације временом је постајао све динамичнији и интензивнији. Постављено је да се у организацијама прорађује материјал о масовном партијском раду и о Партији, на скојевским састанцима материјали о СКОЈ-у, о II конгресу УСАОЈ-а, затим лист „Ми млади“ и остали омладински материјал, а у јединицама да се прорађују одлуке II заседања АВНОЈ-а, часопис „Нова Југославија“ и други материјал.²⁵

На изразито динамичном и често драматичном борбеном путу дивизије, од Јабланице до Пожареваца, било је, разуме се, и кризе која се испољавала и у дезертерству.

Дајући оцену политичке ситуације на територији округа Пожаревац, где се у том тренутку 25. дивизија налазила, политодел дивизије, у извештају ЦК КПЈ од 15. октобра 1944. писао је следеће:

„Овај крај је прилично заосгао. За 3 године четници су били једина власт. Народ је под њиховом пропагандом пасивизиран. Доласком наших јединица та пасивност се разбија, али због непостојања партијских организација на терену или постојања партијских организација које су врло младе и неискусне то доста споро иде . . . Масовне организације не постоје (АФЖ и УСАОЈ-а), већ су почеле да се стварају. Ми смо одржали низ зборова и помогли друговима да стварају НОО, команде места, АФЖ и одборе УСАОЈ, повезујући се увек са партијском организацијом уколико је постојала.“²⁶

У овом документу политодола дивизије говори се и о сусрету 25. српске дивизије са Црвеном армијом. У њему се каже:

²⁵ Архив Института радничког покрета Југославије бр. рег. 6219: Извештај политодола 25 дивизије од 15 X 1944.

²⁶ Исто.

„Наша дивизија се прва повезала са Црвеном армијом. У почетку се нијесмо чврсто повезали, али смо садејствовали. Мало после смо се чврсто повезали и садејствовали са њом. У свим нашим батаљонима одржане су конференције о Црвеној армији. Услед сталне борбе, то спајање наших јединица са њима није имало свечан карактер мада су се борци осећали радоснијим него икада. И показало се да су наше јединице у садејству са Црвеном армијом све енергичније и упорније.“²⁷

Интересантна су запажања и оцене политодела и о неким другим питањима која се тичу борбених дејстава, изградње и борбене спремности дивизије. Сусрећемо се и са оваквим оценама:

— „Има велики број војника, па и пушкомитраљеца који не познају пушкомитраљез.“

— Будности и конспирације нема довољно. У 18-тој бригади се дешавало да их због небудности изненади непријатељ и убије им 4 борца.

— Не крију се када иду на положај.

— У дивизији нема тешког наоружања, а има један број бораца који немају пушке. У последњим акцијама су митраљеци, бацачи и пушке остали са мало муниције.“²⁸

Поред већ поменутог извештаја политодела дивизије, и извештај политичког комесара 25. дивизије од 26. октобра 1944. упућен ЦК КПЈ, осветљава укупно стање дивизије у том тренутку, са тежиштем, наравно, на морално-политичком стању, партијско-политичком и културно-просветном раду. У њему се истиче да је од 15. септембра до 15. октобра дивизија водила, углавном, на простору Неготин, Доњи Милановац, Пожаревац, Петровац свакодневне борбе против немачких снага које су се пробијале тим правцем и да су, такође, наше јединице, нарочито 19. бригада, водиле борбу и против четничких банди. Говори се о брзом процесу распадања издајничке четничке организације и истиче да су четнички организатори,

²⁷ Исто.

²⁸ Исто.

углавном, напуштани од маса, у пратњи тројки или петорки побегли на територију Румуније,²⁹ а неки се и даље крију и врше поједине злочине.

У овом документу налази се и оцена у којој се каже:

„Ваља напоменути да је народ, упркос дуготрајног газдовања четника у овом крају, релативно добро дочекао наше јединице. На пример, грађани Мајданпека упутили су делегацију и позивали нашу војску, а када је иста дошла у Мајданпек била је одушевљено дочекана. Око стотину и педесет радника јазило се добровољно у нашу војску”.³⁰

Може се рећи да је време од 15. октобра до 15. новембра било период дотадањег најинтензивнијег партијско-политичког и културног рада унутар дивизије и политичког ангажовања те јединице на терену. Делимично на принципу добровољности, а претежно на бази мобилизације, дивизија се попуњавала људством са територије округа пожаревачког и зајечарског и организацијско-формацијски развијала и консолидовала на бази уредбе о формацији дивизије, издате од Главног штаба НОВ и ПО Србије.³¹ Упоредо са мобилизацијом одржавани су политички зборови, конференције, културно-забавне приредбе и формирана народна власт — народноослободилачки одбори. Радило се о 150 зборова и културних приредби и формирању 60 народноослободилачких одбора. Таква снажна политичка акција партијске организације на терену округа пожаревачког и зајечарског и дивизије, свакако је силно допринела и веома брзом и успешном мобилисању људства на овој територији. Ваља нарочито поменути велике народне зборове у Пожаревцу и Неготину на дан прославе октобарске револуције. Ти зборови представљају уједно и значајне народне манифестације симпатије и привржености огромне већине народа овог краја народноослободилачком покрету. Напред, по значају, долази велики народни збор у Пожаревцу када је одржан и

²⁹» Архив VII, бр. рег. ЈРПЈ — 1/618-633.

³⁰ Исто.

дефиле 19. српске бригаде, а увече успешна културна приредба. Претходног дана држао је предавање о октобарској социјалистичкој револуцији др Воја Стојановић, референт санитета дивизије, а присуствовао је знатан број грађана Пожаревца. Многи активисти из дивизије говорили су о одлукама II заседања АВНОЈ-а, на пример, у Кучеву и неким селима. У Пожаревцу је политички комесар дивизије говорио о развоју народноослободилачког покрета Југославије. Сва та предавања су изазвала живо интересовање код грађана. Интересантно је навести још неке чињенице из домена културно-просветне активности дивизије у том периоду. Наиме, у свим четама и батаљонима су формирани културно-просветни одбори. Као што је већ речено, давале су културно-уметничке приредбе за јединице и народ. Ваља поменути приредбу 16. бригаде у Доњем Милановцу, у част спајања наше НОВЈ са Црвеном армијом, на којој су учествовала два официра Црвене армије и присуствовали

Група бораца 25. НОУ дивизије (октобра 1944).

војници Црвене армије, затим приредбу културно-уметничке екипе дивизије у Мајданпеку, Кучеву и

Петровцу које су биле масовно посећене. У то време почела је да се развија и штампа. У јединицама су излазиле зидне новине, а неке чете, батаљони и болница 18. бригаде издавали су своје листове. Културно-уметничка екипа дивизије, попуњена са 20 другова и другарица из Пожаревца, нарасла је на 40 људи.

За сагледавање унутрашњег стања у дивизији у том времену, чини се да је карактеристична и ова оцена политичког комесара дивизије у извештају који је упућен ЦК КПЈ 26. октобра 1944. Она гласи:

„Морам посебно да напоменем да доскора одржавање конференција јединица на којима би се претресала унутрашња питања јединица и проводила критика и самокритика бораца и руководилаца — да то готово није била пракса у животу наших јединица. Нарочито војничке акције нису претресане и анализиране. У овом погледу се постигло и овакве конференције постају редовне у јединицама. У овоме предњачи наша 18. бригада, у којој, по мом мишљењу, и у партијској организацији војничке акције се подвргавају партијској критици и анализи. Но, у овом погледу треба и даље водити кампању и нарочито заоштравати питање анализе војничких акција у партијским и скојевским организацијама и бригадама и на конференцијама бораца“.³²

У овом раздобљу битније се развијала и консолидовала интендантура дивизије, бригада, батаљона, као и четни економати. Сада је исхрана дивизије била доста добра, а на бази мобилизације обућара, кројача, поткивача, сарача итд. формирале су се бригадне и батаљонске радионице.

Снажан полет доживљавала је и санитетска служба. При штабу дивизије одржана су два санитетска курса (45 другарица) који су дали добре резултате. Формирана је и дивизијска болница. Истовремено, упркос свих проблема, тешкоћа и слабости,

³² Архив VII, бр. рег. ЈРПЈ — 1/618-633.

остварен је почетни напредак у развоју војноооавештајне службе и Одељења за заштиту народа (ОЗН-е).

Борци 25. НОУ дивизије са санитетским особљем.

Дивизијски комитет КПЈ је 17. октобра 1944. детаљно анализирао кадровску ситуацију и донео одговарајуће закључке. Извештавајући о томе ЦК КПЈ, политички комесар дивизије истиче:

„Моје је мишљење да ће у најскорије време морати да се изврше извесни размештаји људи у штабовима батаљона, нарочито у парт. пол. руководству. Сви су изгледи да због раније тешке оскудице кадрова у овој дивизији и због недовољног познавања људи, да су исти људи постављани на мјеста која им не одговарају.

Можда ће се неки од руководилица у штабовима батаљона морати скинути са дужности.

По доласку руководиоца које је у ову дивизију упутио Главни штаб Србије, кадрови у дивизији су доста ојачани.

У циљу што бржег уздизања кадрова, одлуком Див. комитета формиран је парт. курс при штабу дивизије, на коме су учесници углавном партијско-политички руководиоци чета. Курс траје скоро месец дана и сада се завршава. На курсу је обрађен програм који је за курсеве предвидео ИК (реч је о ЦК КПЈ — примедба М. П.). Несумњиво да ће овај курс доста користити. После овога, по директиви коју сам добио од комесара корпуса, потребно је да се при дивизији формирају кратки курсеви за парт. руководиоце (организациона питања КПЈ и линија КПЈ у Н. О борби), за политкомесаре (развитак Н. О. борбе, одлуке II заседања АВНОЈ-а и дужности политкомесара) и за војне руководиоце. Ови курсеви би трајали 5—6 дана".⁸³

На бази мобилизације и добровољног јављања на територији округа пожаревачког и зајечарског дивизија је нарасла на око 15.000 људи. То потврђује и извештај који је 10. децембра упутио ЦК КПЈ помоћник политичког комесара 18. српске бригаде Витомир Лазаревић Рутош. У њему се, поред осталог, каже и ово:

„У раздобљу од 3. X до XI 1944. год. XVIII српска НО бригада налазила се на простору среза Рамског. За ово време бригада је била у месту и вршила мобилизацију, с тим да је попуњена на 4.200 бораца и формирани су батаљони по најновијој формацији Главног штаба. Сваки батаљон располаже са три пешадијске, бацачком, противколском четом, бојном и трупном комором. . . Наша бригада је већим делом састављена од људства из Рамског, Голубачког, Звишког и Петровачког среза. У овим срезовима мобилизација је наишла на добар пријем. Људство је мобилисано од 18. до 35. године".³⁴

⁸³ Исто.

³⁴ Архив Института радничког покрета Југославије, бр. рег. 6227.

Шеснаеста и 18. бригада су, такође, имале по око 4000 људи и исти организацијско-формацијски састав, док се око 3000 људи налазило у приштапским јединицама дивизије: Инжињеријској чети, Инжињеријском батаљону дивизије, Чети за везу, а касније Батаљону за везу, тренутно или нешто касније у Коњичком ескадрону, ПАМ—чети, Извиђачкој чети, Пратећој чети, чети ОЗНЕ, топовској батерији (4 оруђа — ЗИС—76), минобацачкој батерији (4 оруђа — 120 мм), Дисциплинској чети, Медико-санитетском батаљону (дивизијска болница), дивизијској интендантури, Културно-уметничкој екипи и музици.